پژوهش دینی

شمارهٔ ۵۳، پاییز و زمستان ۱۴۰۵
صص ۲۳۷-۲۶۹ (مقاله پژوهشی)

Pazhouhesh Dini
No. 53, Autumn & Winter 2026/ 2027

منطق روایی داستان حضرت ایوب (ع) در قرآن کریم و کتاب ایوبِ عهد عتیق و خوانش‌های تفسیری یهودی

الهه هادیان رسنانی[۱]، جلیل پروین[۲]، نفیسه شیرماهی[۳]

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۵/۰۷/۱۱ـ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۵/۰۷/۲۲)

چکیده

داستان حضرت ایوب(ع) در قرآن کریم و کتاب ایوبِ عهد عتیق، با وجود اشتراک در موضوع ابتلا و رنج، از نظر شیوه روایت و معنایی که از این رنج ارائه می‌کنند، تفاوت‌های قابل توجهی دارند. این پژوهش با هدف بررسی و مقایسه منطق روایی داستان ایوب(ع) در قرآن کریم و کتاب ایوب و تبیین نسبت میان ساختار روایت و پیام الهیاتی آن‌ها انجام شده است. پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با رویکرد روایت‌شناسی تطبیقی، روایت ایوب(ع) را براساس مؤلفه‌هایی مانند نقطه آغاز و پایان، گزینش و حذف رویدادها، ایجاز و تفصیل، ترتیب حوادث، تکرار، زمان و مکان، زاویه دید، شخصیت‌پردازی، نقش جامعه، کنش الهی و انسانی و نحوه گره‌گشایی بررسی کرده و در کنار متن‌های اصلی، از خوانش‌های تفسیری یهودی نیز بهره گرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که قرآن کریم با روایتی کوتاه، فشرده و هدفمند، داستان را از متن بحران و نیایش آغاز می‌کند و بر صبر، بندگی، ادب دعا، بازگشت به خدا و رحمت الهی تمرکز دارد. در مقابل، کتاب ایوب با روایتی گسترده، چندصدایی و گفت‌وگومحور، مسئله رنج انسان شایسته و نسبت آن با عدالت الهی را در قالب مناظره‌های طولانی دنبال می‌کند. در نتیجه، منطق روایی قرآن بیشتر در خدمت هدایت، الگوسازی و تبیین سنت‌های الهی است، در حالی که روایت کتاب ایوب زمینه‌ای برای تأمل الهیاتی و فلسفی درباره رنج، عدالت الهی و محدودیت شناخت انسان فراهم می‌کند.

کلید واژه‌ها: منطق روایی، داستان ایوب، قرآن کریم، کتاب ایوب عهد عتیق، تنخ، خوانش‌های تفسیری یهودی، رنج و ابتلاء.

۱. دانشیار، گروه قرآن، دانشکده علوم و معارف قرآن، دانشگاه قرآن و حدیث، تهران، ایران، (نویسنده مسئول)؛
hadian.e@hadith.ir
۲. استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده قرآن و حدیث، دانشگاه بین‌المللی مذاهب اسلامی، تهران، ایران؛
parvin@mazaheb.ac.ir
۳. دانشجوی دکتری مدرسی معارف قرآن و حدیث، دانشگاه قرآن و حدیث، تهران، ایران؛
shirmahinafiseh@gmail.com

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

۱. مقدمه

داستان‌های پیامبران در متون مقدس صرفاً گزارش تاریخی نیستند؛ بلکه روایت‌هایی هدفمندند که با شیوه‌ای خاص، دیدگاه الهیاتی متن را بیان می‌کنند. یکی از مفاهیم مهم در تحلیل این روایت‌ها، «منطق روایی» است؛ یعنی نحوه انتخاب، ترتیب، حذف یا گسترش رویدادها برای رساندن مخاطب به یک پیام و هدف معرفتی مشخص.

اهمیت این مسئله در آن است که تفاوت میان روایت‌های قرآن کریم و کتاب مقدس صرفاً در میزان تفصیل آنها نیست، بلکه به شیوه مواجهه آنها با مسئله رنج انسان صالح بازمی‌گردد. قرآن کریم با تمرکز بر دعا، صبر، بندگی و اجابت الهی، روایت ایوب را در چارچوبی هدایت‌محور و تربیتی سامان می‌دهد؛ چنان‌که در دعای او می‌فرماید: «مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» و در وصف او می‌گوید: «نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ». در مقابل، کتاب ایوب بخش عمده روایت را به گفت‌وگوها و مناظره‌های ایوب با دوستانش و سپس مواجهه او با خداوند اختصاص می‌دهد؛ ازاین‌رو، مسئله رنج در آن در قالب پرسش از عدالت الهی، رابطه عمل و پاداش، و حدود شناخت انسان از اراده الهی مطرح می‌شود.

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از رویکرد تطبیقی و تمرکز بر منطق روایی، می‌کوشد تفاوت‌های دو روایت را در شیوه سازمان‌دهی داستان بررسی کند و در ادامه، با بهره‌گیری از خوانش‌های تفسیری یهودی، چگونگی فهم و تفسیر این روایت در سنت یهودی را نیز تبیین نماید.

۲. بیان مسئله

در قرآن کریم، سرگذشت حضرت ایوب(ع) به‌صورت فشرده و در قالبی هدایت‌محور در شش آیه، یعنی آیات ۸۳-۸۴ سوره الانبیاء و ۴۱-۴۴ سوره ص، روایت شده است؛ افزون بر این، نام ایوب در آیات ۱۶۳ سوره النساء و ۸۴ سوره الانعام نیز در شمار پیامبران الهی آمده است. در کتاب مقدس، روایت تفصیلی و مستقل او در ۴۲ باب کتاب

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

ایوب در عهد عتیق آمده و در عهد عتیق و جدید نیز اشاراتی به او دیده می‌شود؛ از جمله حزقیال ۱۴: ۱۴ و ۱۴: ۲۰ و رساله یعقوب ۵: ۱۱.

مسئله اصلی پژوهش، فراتر از مقایسه حجم و میزان تفصیل دو روایت، کشف «منطق روایی» آنهاست؛ یعنی اینکه هر متن چگونه با گزینش، حذف، ترتیب و بسط رویدادها، داستان ایوب را سازمان می‌دهد و از این طریق، معنایی خاص از نبوت، بندگی و رنج ارائه می‌کند. بر این اساس، پرسش اصلی پژوهش این است: منطق گزینش و سازمان‌دهی روایت ایوب در قرآن کریم و کتاب ایوب چه تفاوت‌هایی دارد و این تفاوت‌ها چگونه در ترسیم شأن نبوت، حقیقت بندگی و معنای رنج بازتاب یافته است؟

۳. پیشینه پژوهش

پژوهش درباره قصص انبیا و مقایسه قرآن با متون مقدس پیشین، سابقه‌ای طولانی دارد؛ اما بیشتر این مطالعات بر جنبه‌های تاریخی، کلامی، روایی یا تربیتی تمرکز کرده‌اند و کمتر به ساختار و «منطق روایی» داستان‌ها پرداخته‌اند. پیشینه این پژوهش را می‌توان در سه دسته بررسی کرد:

۳-۱. مطالعات عام در حوزه قصص قرآنی

در حوزه قصص انبیاء در قرآن کریم، پژوهش‌های فراوانی با رویکردهای تاریخی، کلامی و تربیتی انجام شده است که نیازی به فهرست کردن آن‌ها نیست. برای نمونه، جادالمولی و همکاران در *قصص القرآن الکریم* روایات پیامبران را با رویکردی تاریخی‌ـ تربیتی بررسی کرده‌اند؛ ملکی میانجی در *القصص القرآنی* بر مبانی کلامی، نقد اسرائیلیات و عصمت انبیاء تأکید دارد؛ و شریفانی در *تحلیل قصص؛ رویکردی به قصه‌های قرآن کریم* به کارکردهای تربیتی و روان‌شناختی پرداخته است. همچنین خلف‌الله در *الفن القصصی فی القرآن الکریم* از پیشگامان توجه به جنبه‌های ادبی و اهداف بیانی قصص قرآن است. این آثار، نمونه‌ای از گستردگی مطالعات قصص قرآنی‌اند.

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

۳-۲. مطالعات تطبیقی قرآن و عهدین

در حوزه مطالعات تطبیقی قرآن و عهدین نیز آثار متعددی با رویکردهای تاریخی، مضمونی و تحلیلی پدید آمده است. برای نمونه، بیومی مهران در *بررسی تاریخی قصص قرآن* بیشتر به جنبه‌های تاریخی و تقویمی پرداخته است؛ اشرفی در *مقایسه قصص در قرآن و عهدین* و ماسون در *قرآن و کتاب مقدس* عمدتاً به مقایسه درونمایه‌های مشترک توجه دارند؛ و لاریجانی در *داستان‌های پیامبران* بیشتر رویکردی گزارشی ـ تاریخی دارد.

۳-۳. مطالعات اخص پیرامون قصه حضرت ایوب (ع) و مسئله رنج

در زمینه روایت حضرت ایوب(ع) و مسئله رنج نیز پژوهش‌های مشخصی انجام شده است. کاوه (۱۴۰۲) در مقاله «تحلیل تطبیقی حکمت ایوب در قرآن کریم و کتاب ایوب عهد عتیق»، تفاوت بازنمایی شخصیت ایوب(ع) و حکمت او را در دو متن بررسی کرده است. معارف، زرنوشه فراهانی و زرنوشه فراهانی (۱۳۹۹) نیز در مقاله «بررسی تطبیقی داستان حضرت ایوب در قرآن کریم و عهد قدیم و استنتاج آموزه‌های تربیتی آن»، به مقایسه دو روایت و استخراج آموزه‌های تربیتی آن‌ها پرداخته‌اند. غفاری و رمزی (۱۴۰۰) نیز با استفاده از الگوی روایت‌شناختی گریماس، ساختار روایت کتاب ایوبِ عهد عتیق و روایت «حدیث محنت ایوب» در قصص القرآن عتیق نیشابوری را مقایسه کرده‌اند. در مطالعات بین‌المللی، نورمن سی. هابل در کتاب *The Book of Job: A Commentary* (1985)، ساختار روایی و ویژگی‌های ادبی کتاب ایوب را بررسی کرده است.

۳-٤. تمایز و ضرورت پژوهش حاضر

بررسی پیشینه نشان می‌دهد که بیشتر پژوهش‌های پیشین یا بر مقایسه تاریخی و محتوایی متون تمرکز داشته‌اند، یا به استخراج مضامین اخلاقی و تربیتی پرداخته‌اند. ازاین‌رو، جای پژوهشی که میان ساختار روایت و دلالت‌های متن ارتباط برقرار کند و

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

نشان دهد که چگونه شیوه روایت‌پردازی به شکل‌گیری معنا مـی‌انجامـد، همچنـان خـالی است. تمایز پژوهش حاضر در دو محور است: نخست، گستره منابع؛ بدین معنا کـه افـزون بر منابع تفسیری اسلامی، از منابع اصیل تفسیری و روایی یهودی برای فهم چگونگی تفسیر روایت ایوب در سـنت یهـودی اسـتفاده مـی‌شـود. دوم، رویکـرد روش‌شـناختی؛ در ایـن پژوهش، روایت ایوب در قرآن و کتاب ایوب بر اساس یـازده شـاخص منطـق روایـی، از جمله نقطه آغاز و پایان، حوادث محوری و حذف‌شده، ایجاز و تفصیل، شخصیت‌پردازی و نسبت فاعلیت الهی و انسانی، تحلیل و مقایسه می‌شود. هدف آن است که روشن شود ایـن تفاوت‌های روایی چگونه در شکل‌گیری برداشت‌های متفاوت از شـأن پیامبرانـه، حقیقـت بندگی و غایت رنج نقش دارند.

٤. چارچوب مفهومی و روش‌شناسی: مؤلفه‌های منطق روایی

٤-١. چیستی و کارکرد «منطق روایی» در متون وحیانی

اصطلاح «منطق روایی» در تحلیل متون مقدس، فراتر از مفهوم صرف طرح داستانی یـا پیرنگ[1] تلقی می‌شود. این اصطلاح به قاعده و الگوی بنیادینی اشاره دارد که بر گـزینش و حذف رویدادها، تقدم و تأخر عناصر و نحوه چینش آن‌ها در راستای یک غایـت معرفتـی حاکم است. از این منظر، منطق روایی نشان می‌دهد راوی با چه افقی به رخدادها نگریسته، کدام عناصر را برجسته و از کدام بخش‌ها چشم‌پوشی کرده است. در مطالعات تطبیقی متون مقدس، ساختار روایت با پیام الهیاتی متن پیوندی مستقیم دارد و منطـق روایـی هـر مـتن، بازتاب‌دهنده غایت هدایتی و رویکرد الهیاتی آن است.

در این چارچوب، «پیرنگ» یکی از عناصر مهـم در سـازمان‌دهـی روایـت بـه شـمار می‌آید. پیرنگ صرفاً توالی زمانی حوادث نیست، بلکه سازمانی معنادار از رویدادهاست که

---

۱. پیرنگ (Plot) در یک اثر نمایشی یا روایی، مجموعه‌ای از رویدادها و کنش‌هایی است که به‌منظور ایجـاد تـأثیرات هنـری و عاطفی خاص، بازنمایی و سازمان‌دهی می‌شوند. از این منظر، پیرنگ صرفاً ترتیب زمانی حـوادث نیسـت، بلکـه چگـونگی ارتباط علّی و انگیزشی، گزینش، تنظیم و سازمان‌دهی رویدادها را نیز دربرمی‌گیرد (Abrams & Harpham, 293).

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

براساس روابط ساختاری و غالباً علّی میان آن‌ها شکل می‌گیرد و چگونگی گزینش، تنظیم و پیوند رویدادها را مشخص می‌کند (داد، ۹۹–۱۰۰؛ انوری، ۵۲۲). بر این اساس، پیرنگ حوادث را از حالت گزارش‌گری خام خارج ساخته و آن‌ها را در قالب الگویی منسجم و هدفمند سامان می‌بخشد (میرصادقی، ۸۴).

آنجلیکا نویورت[1] بر این باور است که تمرکز چشمگیر قرآن بر انبیای برجسته و کاربست مکرر گزاره‌هایی چون «وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ»، گواهی بر این مدعاست که قرآن با تکیه بر افق روایی تثبیت‌شده و مسبوق به سابقه نزد مخاطبان، دست به گزینش هدفمند زده است. از منظر وی، قرآن داده‌های روایی را نه در قالب یک پیوستار تاریخی و گاه‌شمارانه، مشابه عهد عتیق، بلکه متناسب با بافت و هدف سوره به کار می‌گیرد (Neuwirth, 2002, 2: 245–266).[2]

بنابراین، در این پژوهش، «منطق روایی» به شیوه انتخاب، برجسته‌سازی و سازمان‌دهی رویدادها گفته می‌شود؛ شیوه‌ای که در قرآن بر اساس هدف هدایتی و ساختار توحیدی سوره‌ها شکل گرفته و در کتاب ایوب عهد عتیق بیشتر بر روایت دراماتیک و گفت‌وگو درباره رنج استوار است.

در قرآن کریم، جهت‌گیری بیانی و منطق چینش رویدادها کاملاً تابعی از مقصد کبرای نزول یعنی هدایت، انذار، تحکیم باورهای توحیدی و الگوسازی اخلاقی است. بازخوانی مقاصد نزول در منابع تفسیری نشان می‌دهد که رسالت فراگیر قرآن، اصلاح همه‌جانبه حیات انسانی و خروج از ظلمات به سوی نور مبین توحید است (ابن‌عاشور، ۸۰/۱ و ۲۱۴/۱۲؛ خطیب، ۱۴۸/۷). از منظر مفسران فریقین، سراسر قرآن دارای غرضی یگانه است که همان ایصال انسان به کمال عبودیت است (طباطبایی، ۱۸/ ۳۸۶؛ قطب، ۱/ ۱۶۴). بر این بنیاد، قصص انبیاء هرگز در پی گزارش‌گری تقویمی، ارضای حس کنجکاوی

1. Angelika Neuwirth

۲. این مقاله با عنوان «شکل و ساختار قرآن» توسط دکتر نصرت نیل‌ساز ترجمه شده و در نشریه آینه پژوهش (شماره ۱۴۹–۱۵۰، ۱۳۹۴/۱۳۹۳) به چاپ رسیده است.

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

تاریخی یا ثبت جزئیات جغرافیایی و تبارشناختی نبوده‌اند؛ بلکه هندسه روایی آن‌ها ماهیتی کارکردی و هدایت‌محور دارد (طباطبایی، ۱۷/ ۳۲۴). مفسران تصریح کرده‌اند که جان‌مایه حاکم بر تمام قصص قرآنی، بازگشت به اصل توحید است؛ به‌گونه‌ای که اگر تفاصیل داستان‌ها تلخیص و تحلیل شوند، غایتی جز تثبیت ربوبیت حق و نفی شرک باقی نخواهد ماند (طباطبایی، ۱۰/ ۲۰۰).

در همین راستا، همان‌گونه که در برخی تفاسیر آمده است، قصص انبیاء در سوره‌ها بر پایه محور توحید و متناسب با غرض سوره چینش شده‌اند و این سرگذشت‌ها با غایاتی چون تسلای پیامبر(ص)، تقویت قلوب مؤمنان و اثبات سنت الهی در نصرت حق و هلاکت باطل نازل شده‌اند و هرگز هدف از آن‌ها نقل صرف تاریخ نبوده است (مصطفی مسلم، ۵۰۰/۳- ۵۰۲). این نگرش تبیین می‌کند که چرا قرآن عناصری نظیر مکان دقیق جغرافیایی، توالی سنوات و ابعاد فرساینده جسمانی و مادی بلا را فرومی‌افکند؛ چرا که مسکوت گذاشتن این جزئیات مانع از آن می‌شود که کانون معرفتی داستان، یعنی استقامت در آزمون و ثبات در مقام تسلیم، تحت‌الشعاع قرار گیرد.

از سوی دیگر، سید قطب در تفسیر «فی ظلال القرآن» با تأکید بر بعد بیانی و هدایت‌گرای قصص، معتقد است داستان‌های قرآن «حقیقتی زنده» هستند که در خدمت تبیین اصول جهان‌بینی اسلامی قرار گرفته‌اند. به باور او، هر قصه در سیاق اختصاصی خود، تنها به بازنمایی زاویه‌ای از حقیقت می‌پردازد که با غرض اصلی همان سوره همخوانی تام دارد و غایت نهایی آن، تفکیک صریح جبهه حق از باطل و تبیین مرزهای ایمان و شرک است (قطب، ۵۵/۱).

همچنین براساس نظریه «ساختار هندسی سوره‌های قرآن»، هر سوره دارای یک غرض واحد و روح حاکم است که تمام اجزای آن، از جمله مقاطع قصص، را در یک ساختار اصلی و منسجم به هم پیوند می‌دهد (خامه‌گر، ۲۵-۳۰). بنا بر این رویکرد، تکرار یا تقطیع قصص در سوره‌های مختلف با الفاظ و لحن‌های گوناگون، ناشی از تمایز در غرض هدایتی

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

سوره است؛ به‌گونه‌ای که در هر سیاق، همان زاویه‌ای از روایت برجسته می‌شود که با مقصد آن سوره همسو است. بنابراین، هندسه روایی قرآن نه بر پایه توالی تقویمی، بلکه بر مبنای تناسب با غرض سوره و کارکرد معرفت‌بخش پایه‌ریزی شده است.

در نقطه مقابل، در سنت تفسیری عهدین (کتاب مقدس عبری و تفاسیر متقدم کلیسایی و خاخامی)، داستان‌های انبیاء در قالبی دراماتیک و با منطقی روایی متفاوت سازمان یافته‌اند. کتاب ایوب در بخش مکتوبات عهد عتیق (کتوبیم/ کتب حکمت)[۱]، بستری برای برپایی یک منازعه الاهیاتی عمیق پیرامون مسئله عدل الاهی در تلاقی با رنج انسانِ پارسا فراهم می‌سازد. مفسران سنتی کلیسا مانند گریگوری کبیر[۲] در کتاب «اخلاقیات در باب ایوب»[۳]، ایوب را فراتر از معنای ظاهری آن تفسیر می‌کنند و از جنبه‌های اخلاقی و معنوی آن برای تبیین آموزه‌های مسیحی بهره می‌گیرد. در این رویکرد، رنج ایوب و گفت‌وگوهای او با دوستانش زمینه‌ای برای تأمل درباره رنج، عدالت الهی و فضیلت‌های اخلاقی فراهم می‌آورد (Gregory, 25–27). از سوی دیگر، در سنت تفسیری یهود، این منطق روایی گاه چنان نمادین تلقی شده که در تلمود بابلی، ربی شمعون بن لقیط صریحاً روایت را تمثیلی معرفتی دانسته و آورده است: «ایوب هرگز آفریده نشد و وجود خارجی نداشت، بلکه او یک مَثَل بود» (Babylonian Talmud, Bava Batra 15a).

تحلیل ساختاری متن نشان می‌دهد که منطق روایی کتاب ایوب بر یک روایت قاب‌بندی‌شده (Framed Narrative) استوار است؛ متنی که با یک پیش‌گفتار منثورِ توصیفی و معرفی تبارشناختی و سرزمینی ایوب آغاز می‌شود (ایوب ۱: ۱)، سپس با ورود به ۳۹ باب منظوم به زبان عبری کهن در قالب سه چرخه مناظره سهمگین میان ایوب و اصحابش (ایوب ۴ –۲۷)، خطابه الیهو و تجلی کلام الاهی از دل گردباد تداوم می‌یابد، و در نهایت با

---

۱. Books of Wisdom؛ این بخش در عهد قدیم شامل کتاب‌هایی مانند ایوب (Job)، مزامیر (Psalms)، امثال سلیمان (Proverbs)، جامعه (Ecclesiastes) و سرود سرودها (Song of Songs) (و در نسخه کاتولیک و ارتدوکس: حکمت سلیمان و حکمت یشوع بن سیراخ) می‌شود.

2. Gregory the Great.
3. Moralia in Job.

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

مؤخره‌ای منثور (ایوب ۴۲) و بازگرداندن مضاعف نعمت‌های دنیوی پایان می‌پذیرد. بدین‌ترتیب، در حالی که منطق روایی عهدین معطوف به محاکمه‌ای الاهیاتی پیرامون چرایی رنج و شکستن الاهیات جزای دنیوی است، منطق روایی قرآن بر پایه ایجاز هدایتی تربیتی و تثبیت عبودیت ناب استوار شده است؛ رویکردی که با آغاز روایت از فراز استغاثه خاضعانه در سوره انبیاء (آیه ۸۳) و حذف کامل مناظرات طویل، ایوب را نه قهرمان منازعه با خدا، بلکه الگوی والای شکیبایی، انابه و تسلیم معرفی می‌نماید (ص، ۴۴).

٤-۲. شاخص‌های یازده‌گانه منطق روایی در پژوهش حاضر

پژوهش حاضر ساختار قصه حضرت ایوب (ع) را در دو متن بر پایه ۱۱ شاخص نظام‌مند در منطق روایی واکاوی و تحلیل می‌کند:

۱. نقطه آغاز و مدخل پیرنگ در روایت

۲. گزینش و حذف رویدادها (حوادث منتخب و مسکوت)

۳. تمهیدات ایجاز و تفصیل و کانون توجه متن

۴. توالی، چینش و پیوند حوادث در سازمان‌دهی روایت

۵. تکرار و بازروایت؛ کارکرد معنایی و غایت‌شناختی

۶. شاخص زمان و مکان (محیط‌پردازی و بستر زمانی – جغرافیایی)

۷. زاویه دید، شیوه روایت‌گری و منطق گفت‌وگوها

۸. شخصیت‌پردازی و نقش‌آفرینی کنش‌گران

۹. زیست‌جهان اجتماعی: قوم، جامعه یا امت

۱۰. تعامل کنش الاهی و فاعلیت انسانی

۱۱. فرجام، گره‌گشایی و پیامد نهایی روایت

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

۵. واکاوی و تحلیل تطبیقی منطق روایی در قصه حضرت ایوب (ع)

۵-۱. نقطه آغاز روایت و مدخل پیرنگ

۵-۱-۱. قرآن کریم: آغاز روایت با استغاثه و صبر

نقطه آغازین پیرنگ در قرآن (الأنبیاء، ۸۳؛ ص، ۴۱) بر پایه «روایت بحران در لحظه استغاثه» شکل گرفته است. قرآن بدون پرداختن به جزئیات دارایی‌های ایوب(ع) یا طرح منازعه‌ای در عالم بالا، روایت را مستقیماً از لحظه رنج و دعا آغاز می‌کند (طباطبایی، ۳۱۴/۱۴؛ خطیب، ۹۳۲/۹؛ خامه‌گر، ۳۰۹). این شیوه آغاز، به جای آنکه توجه مخاطب را به منشأ و جزئیات ابتلا معطوف کند، بر رابطه بنده با خدا و نحوه مواجهه او با رنج تأکید دارد (قطب، ۲۳۹۲/۴). در سوره «ص» نیز پیش از بیان جزئیات ماجرا، جایگاه معنوی ایوب(ع) با دو وصف «صابر» و «اوّاب» برجسته می‌شود (ص، ۴۴).

در تفسیر تعبیر «أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ» (ص، ۴۱)، مفسران آن را به القائات روحی ابلیس، وسوسه‌های درونی و شماتت مردم مربوط دانسته‌اند، نه تسلط تکوینی شیطان بر جسم یا سلب عصمت پیامبر الهی (قطب، ۳۰۲۱/۵؛ ابن‌عطیه، ۵۰۷/۴؛ فخر رازی، ۳۹۶/۲۶–۳۹۸). بنابراین، آغاز داستان در قرآن بیش از آنکه برای بیان جزئیات یک ماجرای تاریخی باشد، برای نشان دادن شیوه مواجهه انسان مؤمن با رنج و تأکید بر ادب بندگی در شرایط سخت است (ابن‌عاشور، ۹۲/۱۷؛ طباطبایی، ۲۰۸/۱۷؛ خامه‌گر، ۲۷ و ۱۹۰).

۵-۱-۲. عهد عتیق: آغاز تاریخی و توصیف صحنه آسمانی

در مقابل، کتاب ایوب روایت خود را با توصیفی نسبتاً مفصل از شخصیت و زندگی ایوب آغاز می‌کند (ایوب ۱، ۱–۱۲). در آغاز، سرزمین عوص، جایگاه اخلاقی ایوب، اعضای خانواده و دارایی‌های او معرفی می‌شود و سپس روایت به صحنه‌ای در دربار آسمانی منتقل می‌گردد. در این صحنه، هاشاطان (مُدّعی یا اتهام‌زننده) در پیشگاه یهوه حاضر می‌شود و این پرسش را مطرح می‌کند که آیا تقوای ایوب بدون برخورداری از

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

نعمت‌های مادی نیز ادامه خواهد داشت .(Newsom, 40–55; Clines, 12–25) بدین ترتیب، از همان آغاز، رنج ایوب در قالب آزمونی درباره انگیزه ایمان و عبودیت او مطرح می‌شود (ایوب ۱، ۶-۱۱).

در سنت تفسیری یهود، این بخش از داستان مورد توجه قرار گرفته است. راشی و مالبیم، تقوای آغازین ایوب را زمینه‌ای برای آزمودن عبودیت ناب و امکان ایمان بدون انتظار پاداش دانسته‌اند. (Malbim, on Job 1:8) اشتاین‌زالتس نیز شیطان را نه موجودی طغیان‌گر، بلکه دادستانی آسمانی در نظام قضایی دربار الهی معرفی می‌کند که وظیفه سنجش خلوص پارسایان را بر عهده دارد .(Steinsaltz on Job 1:6–9) همچنین، در مباحث میشنا و تلمود، این آغازگاه زمینه بحث درباره انگیزه دین‌داری شده و میان عبودت از سر عشق و عبودت از سر خوف تمایز گذاشته شده است.(Mishnah Sotah 5:5; Talmud Bavli, Sotah 27b; Bava Batra 15b)

در نتیجه، کتاب ایوب از همان آغاز، داستان رنج را در قالب یک آزمون آسمانی و مسئله‌ای درباره انگیزه ایمان مطرح می‌کند؛ مسئله‌ای که در ادامه به پرسش گسترده‌تر درباره رنج انسان و عدالت الهی تبدیل می‌شود. در مقابل، قرآن بدون ورود به چنین صحنه‌ای، روایت را از متن رنج و استغاثه ایوب(ع) آغاز می‌کند و توجه مخاطب را به صبر، بندگی و ارتباط مستقیم بنده با خدا معطوف می‌سازد.

بنابراین، تفاوت نقطه آغاز دو روایت، جهت کلی آن‌ها را نیز مشخص می‌کند: روایت قرآنی از لحظه استغاثه آغاز می‌شود و بر صبر، بندگی و امید به رحمت الهی تأکید دارد؛ در حالی که کتاب ایوب با توصیف زندگی ایوب و طرح آزمون آسمانی، از ابتدا مسئله علت رنج و نسبت آن با ایمان و عدالت الهی را در مرکز روایت قرار می‌دهد.

۵-۲. گزینش و حذف رویدادها (حوادث منتخب و مسکوت)

نحوه گزینش و حذف رویدادها، یکی از عوامل مهم در شکل‌گیری منطق روایی متون مقدس است و نشان می‌دهد هر متن بر چه جنبه‌ای از داستان تأکید دارد.

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

۵-۲-۱. منطق گزینش و حذف در قرآن کریم

در داستان ایوب(ع)، قرآن با گزینشی محدود و هدفمند، جزئیات رنج و حوادثی را که با شأن پیامبری سازگار نیست کنار می‌گذارد و بر بندگی، صبر و رابطه ایوب(ع) با خدا تمرکز می‌کند (مکارم شیرازی، ۲۹۳/۱۹؛ مغنیه، ۳۸۱/۶؛ مراغی، ۱۲۴/۲۳). مفسران نیز حذف برخی جزئیات و روایت فشرده داستان را با حفظ شأن و عصمت پیامبر الهی مرتبط دانسته‌اند (طباطبایی، ۲۰۹/۱۷؛ فیض کاشانی، ۳۰۲/۴).

این گزینش را می‌توان در چند محور دید: نخست، جایگزینی شرح تفصیلی مصائب با تضرع «أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ» (الانبیاء، ۸۳) که بر ادب بندگی و طلب رحمت تأکید دارد (قطب، ۲۳۹۳/۴). دوم، حذف کشمکش‌های طولانی، شکایت‌های گسترده و محاکمه‌طلبی‌های موجود در کتاب ایوبِ عهد عتیق و معرفی ایوب(ع) به‌عنوان الگویی برای استقامت و بندگی (خامه‌گر، ۲۷ و ۱۹۰). سوم، انتخاب فرمان «ارْكُضْ بِرِجْلِكَ» (ص، ۴۲) برای نشان دادن گره‌گشایی الهی و پیوند فرمان خدا با کنش ایوب(ع). چهارم، طرح ماجرای «ضِغث» (ص: ۴۴) به‌عنوان راهکاری برای حل مسئله سوگند، بدون هتک حرمت خانواده نبوی (طباطبایی، ۲۱۱/۱۷).

همچنین، در تفاسیر، روایت‌هایی که شأن پیامبری ایوب(ع) را مخدوش می‌کنند، مانند شرط‌بندی دربار آسمانی یا ابتلای او به بیماری‌های دافعه، پذیرفته نشده‌اند؛ زیرا چنین اوصافی با حکمت بعثت و جایگاه هدایتی پیامبران ناسازگار دانسته شده است (فخر رازی، ۳۹۸/۲۶).

۵-۲-۲. منطق گزینش و حذف در عهد عتیق (کتاب ایوب)

در مقابل، کتاب ایوب با تفصیل بیشتری به مصائب ایوب می‌پردازد و نابودی دارایی‌ها، مرگ فرزندان و بیماری شدید او را گزارش می‌کند؛ همچنین بخش گسترده‌ای از روایت به گفت‌وگوها و مناظرات درباره رنج اختصاص یافته است (Driver & Gray, 1–15; Newsom, 78–95). این شیوه روایت، مسئله رنج انسان پارسا و نسبت آن با نظام سنتی پاداش و کیفر را به موضوع اصلی داستان تبدیل می‌کند.(Malbim, on Job, Intro & 1:8)

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

از مهم‌ترین رویدادهای برگزیده در این روایت، صحنه بارگاه آسمانی و گفت‌وگوی یهوه و شیطان درباره ایوب است (ایوب ۱، ۶-۱۲؛ ۲، ۱- ۷)، گفت‌وگوهای طولانی ایوب با دوستان و الیهو درباره رابطه گناه و ابتلا، و نیز اعتراض‌ها و درخواست دادرسی او از خداوند است (ایوب ۱۳، ۳؛ ۲۳، ۳-۷).

در مقابل، برخی عناصر در این روایت مسکوت مانده‌اند؛ از جمله جایگاه نبوت و رسالت تشریعی ایوب که در متن بازنمایی نمی‌شود و او بیشتر به‌عنوان مردی پارسا و پدرسالار معرفی می‌شود (حموی، ۵۰۳-۵۰۴). همچنین ایوب از گفت‌وگوی آسمانی و منشأ واقعی آزمون خود بی‌خبر می‌ماند و همین امر، بحران و پرسش‌های او درباره رنج را تشدید می‌کند. در پایان نیز سازوکار بهبود جسمانی به‌صورت تفصیلی بیان نمی‌شود و بازگشت وضعیت ایوب بیشتر از طریق اعاده دارایی‌ها و دو برابر شدن آن‌ها نشان داده می‌شود (ایوب ۴۲، ۱۰-۱۲).

این بخش‌ها در سنت تفسیری یهود نیز زمینه تأویل‌های متفاوتی شده‌اند؛ برای نمونه، برخی عالمان تلمود درباره تاریخی بودن شخصیت ایوب تردید کرده و او را شخصیتی تمثیلی برای طرح مسئله رنج دانسته‌اند .(Talmud Bavli, Bava Batra 15a) برخی دیگر نیز ابتلای او را به سکوتش در برابر فرمان فرعون برای کشتن نوزادان بنی‌اسرائیل مرتبط کرده‌اند.(Talmud Bavli, Sotah 11a; Sanhedrin 106a)

در مجموع، قرآن با حذف جزئیات تنش‌زا و تمرکز بر بندگی، صبر و امداد الهی، از داستان ایوب(ع) الگویی تربیتی و متناسب با شأن پیامبری ارائه می‌کند؛ در حالی که کتاب ایوب با تفصیل رنج و گسترش گفت‌وگوهای اعتراضی، مسئله رنج انسان پارسا و نسبت آن با عدالت و اراده الهی را در مرکز روایت قرار می‌دهد. از این رو، تفاوت در گزینش و حذف رویدادها، یکی از عوامل اصلی تفاوت در جهت‌گیری معنایی دو روایت است.

۵-۳. ایجاز و تفصیل در روایت و کانون اصلی توجه متن

ایجاز و تفصیل از عناصر مهم در شکل‌گیری منطق روایی و تعیین کانون توجه

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

مخاطب‌اند. در روایت‌شناسی، این مسئله با سرعت روایی و نسبت میان زمان داستان و زمان روایت ارتباط دارد. قصص قرآنی نیز، برخلاف گزارش‌های تاریخی، بر اساس غرض هدایتی و تربیتی هر سوره گزینش و تنظیم شده‌اند (خامه‌گر، ۴۳ و ۲۵۳). از این رو، نحوه توزیع ایجاز و تفصیل در داستان ایوب(ع) در قرآن و عهد عتیق، تفاوت کانون توجه این دو متن را نشان می‌دهد.

۵-۳-۱. ایجاز و تفصیل در قرآن کریم

در قرآن، ایجاز و تفصیل بیشتر در خدمت الگوسازی سلوکی و حفظ شأن پیامبری ایوب(ع) است. قرآن از شرح جزئیات بیماری، عوارض جسمانی، شمارش اموال ازدست‌رفته و بیان سال‌های طولانی رنج پرهیز می‌کند (جعفری، ۴۳۵/۹). این حذف، داستان را از تمرکز بر رنج جسمانی دور کرده و آن را به الگویی عام در مسیر هدایت الهی تبدیل می‌کند (ابن‌عاشور، ۹۲/۱۷؛ مراغی، ۶۰/۱۷؛ خطیب، ۱۰۹۵/۱۲).

در مقابل، مواردی که از نظر هدایتی اهمیت بیشتری دارند، با تأکید بیشتری بیان می‌شوند. نخست، دعای ایوب(ع) و ادب او در استغاثه است: «أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» (الانبیاء، ۸۳) که بر تضرع و روی‌آوردن به خدا بدون شکایت تأکید دارد (طباطبایی، ۳۱۴/۱۴؛ فخر رازی، ۱۷۱/۲۲). دوم، عبارت «نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ» (ص، ۴۴) که بر صبر و بازگشت مداوم ایوب(ع) به سوی خدا تأکید می‌کند (ابن‌عاشور، ۱۶۹/۲۳). سوم، ماجرای «ضِغث» (ص، ۴۴) که در آن چگونگی عمل به سوگند و گره‌گشایی از یک مسئله تکلیفی بیان می‌شود (طباطبایی، ۲۱۰/۱۷).

بنابراین، توزیع ایجاز و تفصیل در قرآن نشان می‌دهد که هدف اصلی، بیان تاریخ زندگی ایوب(ع) نیست؛ بلکه تأکید بر بندگی، صبر و تحقق معنای «ذِكْرَى لِلْعَابِدِينَ» (الانبیاء، ۸۴) است.

۵-۳-۲. ایجاز و تفصیل در عهد عتیق (کتاب ایوب)

در مقابل، کتاب ایوب با ساختاری ۴۲ بابی، بخش زیادی از روایت را به شرح رنج و

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

گفت‌وگوهای طولانی اختصاص می‌دهد. این تفصیل در سه بخش اصلی دیده می‌شود: نخست، باب‌های ۱ و ۲ که در آن گفت‌وگوی آسمانی یهوه و شیطان درباره ایوب و حوادث پی‌درپی ابتلا روایت می‌شود؛ دوم، گفت‌وگوهای طولانی ایوب با دوستانش و الیهو درباره رابطه گناه و ابتلا .(Newsom, 84–90) این گفت‌وگوها، مسئله رنج و نسبت آن با نظام سنتی پاداش و کیفر را به محور اصلی روایت تبدیل می‌کنند .(Malbim, on Job 3:1; Ralbag, on Job 3:1) سوم، توصیف بازگشت وضعیت مادی ایوب و افزایش دارایی‌ها و سال‌های زندگی او در پایان داستان (ایوب ۴۲، ۱۲–۱۷) که بازگشت کرامت و رفاه دنیوی او را نشان می‌دهد (Rashi on Job 42:12)

در کنار این تفصیل، کتاب ایوب در برخی نقاط با ایجاز و سکوت نیز پیش می‌رود. نخست، روایت، جزئیات مربوط به منشأ آسمانی ابتلا را از دید ایوب بیان نمی‌کند؛ همین بی‌خبری زمینه پرسش‌ها و اعتراض‌های او درباره رنج و عدالت الهی را فراهم می‌کند (Ibn Ezra, on Job 31:35–37; Ralbag, on Job 31:35–37) دوم، در پایان، پاسخ ایوب در برابر خداوند بیشتر در قالب فروتنی و پذیرش محدودیت شناخت انسان بیان می‌شود (Steinsaltz on Job 42:6؛ ایوب ۳۸ تا ۴۱). سوم، ابهام درباره پیشینه تاریخی و جغرافیایی ایوب، زمینه بحث‌های تفسیری و تلمودی درباره تاریخی یا تمثیلی بودن شخصیت او را فراهم کرده است(Talmud Bavli, Bava Batra 15a–15b) .

از این‌رو، در حالی که تفصیل در کتاب ایوب زمینه طرح پرسش‌های گسترده درباره رنج، عدالت الهی و محدودیت شناخت انسان را فراهم می‌کند، ایجاز قرآن، روایت را از جزئیات رنج جسمانی و مادی دور کرده و بر صبر، بندگی و امداد الهی متمرکز می‌سازد.

در مجموع، قرآن با تمرکز بر «ایوبِ عبد، صابر و اوّاب»، بر استغاثه، تسلیم و سنت امداد الهی تأکید می‌کند و جزئیات جسمانی و مادی را به حداقل می‌رساند؛ در حالی که کتاب ایوب با تمرکز بر «ایوبِ پرسشگر در بحران رنج»، به شرح ابتلا، گفت‌وگوهای کلامی درباره عدالت الهی و بازگشت دارایی‌ها می‌پردازد. بنابراین، تفاوت در میزان ایجاز و تفصیل، یکی از عوامل مهم در تفاوت معنایی دو روایت است: قرآن با افق تربیتی و

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

هدایتی، از داستان ایوب(ع) الگویی برای بندگی و صبر می‌سازد؛ در حالی که کتاب ایـوب با رویکردی پرسشگرانه، مسئله رنج انسان پارسا و نسبت آن با عـدالت الهـی را در مرکـز روایت قرار می‌دهد.

۵-٤. توالی، چینش و پیوند حوادث در سازمان‌دهی روایت

چگونگی ترتیب حوادث و پیوند علّی میان آن‌ها، یکی از عوامل مهـم در شـکل‌گیـری منطق روایی و نشان‌دهنده کانون توجه و نظام ارزشی متن است. در قصص قرآنـی، ترتیـب حوادث لزوماً براساس توالی تاریخی و تقویمی نیست، بلکه متناسب بـا غـرض معنـایی و هدایتی هر سوره انتخاب و تنظیم می‌شود (خامه‌گر، ۱۹۹ و ۲۵۳). در داستان ایوب(ع) نیـز پیوند حوادث در قرآن، حرکتی سریع و هدفمند از انابه و دعا به استجابت و رحمـت الهـی است؛ به‌گونه‌ای که تضرع ایوب(ع) با «فاء تفریع» به استجابت و رفع رنج پیوند مـی‌خـورد (طباطبایی، ۳۱۴/۱۴).

۵-٤-۱. ترتیب و پیوند حوادث در قرآن کریم و منابع تفسیری

قرآن به جای ارائه زندگی‌نامه‌ای تاریخی از ایوب(ع)، حوادث را بر اساس سنن الهی و اهداف تربیتی انتخاب و تنظیم می‌کند (جعفری، ۴۳۴/۹). این ساختار در دو سـوره اصـلی با دو صورت متفاوت دیده می‌شود:

نخست، سازمان‌دهی رحمت‌محور در سوره الانبیـاء (آیـات ۸۳-۸۴)؛ در اینجـا میـان استغاثه ایوب(ع)، استجابت فوری خداوند («فَاسْتَجَبْنَا لَـهُ»)، رفع رنج، بازگشت نعمـت‌هـا و هدف تربیتی داستان («رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْـرَى لِلْعَابِـدِينَ») پیونـدی مسـتقیم برقـرار اسـت (طباطبایی، ۳۱۴/۱۴؛ ابن‌عاشور، ۹۳/۱۷).

دوم، سازمان‌دهی امتحانی ـ ستایشی در سوره ص (آیـات ۴۱-۴۴)؛ روایـت بـا بیـان ابتلای ایوب(ع) و نسبت دادن رنج به وسوسه شیطان آغاز می‌شود، سپس با فرمان «ارْكُضْ بِرِجْلِكَ» گره‌گشایی صورت می‌گیرد، مسئله سوگند با «ضِغْثاً» حل مـی‌شـود و در پایـان،

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

ایوب(ع) با عبارت «نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ» ستوده می‌شود. این ترتیب، بدون پرداختن به حواشی تاریخی، بر ابتلا، صبر و پاداش آن تأکید می‌کند (جعفری، ۴۳۴/۹–۴۳۵؛ خامه‌گر، ۲۵۳).

براساس منابع تفسیری، این حوادث را می‌توان در قالب یک روند پنج‌مرحله‌ای نیز تبین کرد:

۱. آغاز آزمون: در برخی تفاسیر، حسادت ابلیس و ادعای شکرگزاری ایوب، زمینه اذن الهی برای آزمون او معرفی شده است (بغوی، ۳۰۳/۳؛ فیض کاشانی، ۳۰۲/۴).

۲. شدت گرفتن تدریجی بلا: ابتلا از نابودی اموال و مرگ فرزندان به بیماری شدید جسمانی می‌رسد (بغوی، ۷۳/۴؛ قمی، ۲۴۱/۲).

۳. نقطه عطف سلوکی: ایوب(ع) در برابر رنج جسمانی صبر می‌کند و زمانی به استغاثه روی می‌آورد که، بر اساس این روایات تفسیری، آسیب به ایمان و باور همسرش مطرح می‌شود (بغوی، ۳۰۴/۳–۳۰۵؛ فیض کاشانی، ۳۰۲/۴).

۴. پیوند دعا و اجابت: میان «مَسَّنِيَ الضُّرُّ» و «ارْكُضْ بِرِجْلِكَ» فاصله روایی کوتاهی وجود دارد و این پیوند، به‌عنوان نتیجه صبر و زمینه تحقق نصرت الهی تفسیر شده است (خطیب، ۱۰۹۶/۱۲).

۵. گشایش تکوینی و تشریعی: در پایان، سلامت جسمانی و نعمت‌های از دست‌رفته بازمی‌گردد و حکم «ضِغْث» نیز راهی برای جمع میان وفای به سوگند و رعایت حال همسر فراهم می‌کند (ثعالبی، ۷۰/۵– ۷۱).

۵-٤-۲. ترتیب و پیوند حوادث در عهد عتیق (کتاب ایوب)

کتاب ایوبِ عهد عتیق، ساختاری سه‌بخشی دارد: نثر آغازین، بخش منظوم و نثر پایانی؛ ساختاری که در قالب یک روایت فلسفی ـ الهیاتی شکل گرفته است .(Newsom, 78; Clines, 15–20) پس از حوادث آغازین، روند روایی برای مدت طولانی از حوادث بیرونی فاصله می‌گیرد و گفت‌وگوها و مناظرات جای آن را می‌گیرند.

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

نخست، باب‌های ۱ و ۲ با صحنه بارگاه آسمانی، گفت‌وگوی یهوه و شیطان و صدور اذن آزمون آغاز می‌شوند و با از دست رفتن دارایی‌ها، فرزندان و سلامت ایوب، بحران اصلی شکل می‌گیرد.

دوم، باب‌های ۳ تا ۳۱ به گفت‌وگوهای طولانی ایوب با سه دوستش اختصاص دارد. در این بخش، حوادث بیرونی تقریباً متوقف می‌شود و مسئله اصلی، چرایی رنج و نسبت آن با عدالت الهی است. مالبیم و رالبگ این بخش را در ارتباط با نقد رابطه مستقیم گناه و کیفر و نشان دادن محدودیت شناخت انسان در برابر مشیت الهی تحلیل کرده‌اند (Malbim & Ralbag on Job 3:1)

سوم، باب‌های ۳۲ تا ۴۲ به سخنان الیهو، تجلی خداوند از میان گردباد و پایان داستان اختصاص دارد. در باب‌های ۳۸ تا ۴۱، پاسخ خداوند به جای ارائه یک استدلال مستقیم درباره علت رنج، با طرح پرسش‌هایی درباره آفرینش و نظام جهان همراه است. از دیدگاه اشتاین‌زالتس، تغییر موضع نهایی ایوب بیش از آنکه نتیجه یک استدلال فلسفی باشد، حاصل مواجهه او با عظمت الهی و شناخت محدودیت انسان است .(Steinsaltz on Job 42:6) در پایان نیز خداوند دوستان ایوب را توبیخ می‌کند، ایوب برای آنان دعا می‌کند و دارایی‌ها و طول عمر او افزایش می‌یابد (Rashi on Job 42:12)

در مجموع، روایت قرآن با پیوند سریع و هدفمند میان دعا، استجابت و رحمت، داستان ایوب(ع) را در مسیر الگوسازی و بیان سنت‌های الهی پیش می‌برد؛ در حالی که کتاب ایوب با گسترش گفت‌وگوها و مناظرات، بخش مهمی از روایت را به مسئله رنج، عدالت الهی و محدودیت شناخت انسان اختصاص می‌دهد.

۵-۵. تکرار و باز روایت؛ راهبردی در خدمت هدفمندی

تکرار در روایت‌های قرآنی صرفاً بازگویی یکسان یک داستان نیست، بلکه متناسب با هدف و فضای هر سوره، جنبه‌ای از داستان را برجسته می‌کند و به تثبیت پیام آن می‌انجامد (خامه‌گر، ۱۹۹؛ نکـ : Neuwirth, 2007: 2/245) باز روایت داستان ایوب(ع) در دو سوره

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

مکی «انبیاء» و «ص» نمونه‌ای از این شیوه است.

الف) سوره انبیاء؛ تأکید بر استجابت و رحمت

بازروایت داستان ایوب(ع) در سوره انبیاء در زمینه تسلی پیامبر(ص) و بیان سنت امداد الهی آمده است. در این سوره، ایوب(ع) با عبارت «أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» رنج خود را با ادب و بدون درخواست صریح برای رفع آن بیان می‌کند و امر را به رحمت خداوند واگذار می‌نماید (طباطبایی، ۲۱۰/۱۷؛ آلوسی، ۱۹۹/۱۲). سپس عبارت «فَاسْتَجَبْنَا لَهُ» با «فاء تفریع» پیوند مستقیم میان دعا و استجابت را نشان می‌دهد (زمخشری، ۱۳۰/۳-۱۳۱). در پایان نیز تعبیر «رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذِكْرَى لِلْعَابِدِينَ»، رحمت الهی را از یک تجربه شخصی فراتر برده و آن را برای بندگان به‌عنوان الگویی عمومی مطرح می‌کند (طبرسی، ۹۴/۷).

ب) سوره ص؛ تأکید بر ابتلا و شکیبایی

در سوره ص، بازروایت داستان ایوب(ع) در زمینه انذار و الگوسازی برای صابران صورت گرفته است. در عبارت «مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ»، رنج ایوب(ع) به آسیب و وسوسه شیطان نسبت داده می‌شود و در نتیجه، داستان در چارچوب آزمون و ابتلا قرار می‌گیرد (مکارم شیرازی، ۳۰۱/۱۹). سپس فرمان «ارْكُضْ بِرِجْلِكَ هَذَا مُغْتَسَلٌ بَارِدٌ وَشَرَابٌ» (ص، ۴۲) پیوند میان امداد الهی و کنش انسانی را نشان می‌دهد؛ یعنی رفع رنج با فرمان خداوند و از طریق یک کنش عملی ایوب(ع) صورت می‌گیرد (طباطبایی، ۲۱۰/۱۷؛ ابن‌کثیر، ۶۵/۷). همچنین، در پایان این بخش، تعبیر «وَذِكْرَى لِأُولِي الْأَلْبَابِ» (ص، ۴۳) نشان می‌دهد که در این بازروایت، علاوه بر صبر و عبادت، توجه به فهم و اندیشه در سنت‌های الهی نیز مورد تأکید است (ابن‌عاشور، ۱۶۴/۲۳-۱۶۶). بنابراین، باز روایت داستان در دو سوره، دو جنبه مکمل را برجسته می‌کند: در سوره انبیاء، رحمت و استجابت برای «عابدان» و در سوره ص، ابتلا، اسباب و تأمل برای «اولی‌الالباب».

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

ج) تکرار درون‌متنی در عهد عتیق؛ بازنمایی بحران معرفتی

در کتاب ایوب، تکرار بیشتر در درون خود روایت و در قالب چرخه‌های گفت‌وگو و مناظره دیده می‌شود (Clines, 15; Gordis, 45) گفت‌وگوهای ایوب با سه دوستش، الیفاز، بلدد و صوفر، در چند دور تکرار می‌شود (باب‌های ۴ تا ۱۴، ۱۵ تا ۲۱ و ۲۲ تا ۲۷). در این گفت‌وگوها، دوستان ایوب بارها بر رابطه میان گناه و رنج تأکید می‌کنند و ایوب نیز در برابر آنان بر بی‌گناهی و اعتراض خود پافشاری می‌کند .(Newsom, 82) این تکرار، برخلاف بازروایت قرآنی، بیشتر برای نشان دادن استمرار بحران و ناتوانی گفت‌وگوهای انسانی در حل مسئله رنج به کار رفته است. این روند سرانجام با سخنان خداوند از میان گردباد در باب‌های ۳۸ تا ۴۱ به نقطه پایانی خود می‌رسد؛ جایی که مسئله محدودیت شناخت انسان و پذیرش عظمت الهی برجسته می‌شود(Steinsaltz on Job 38:1; Malbim, on Job 4:1; Calvin, vol. 3)

در مجموع، تکرار در قرآن متناسب با فضای هر سوره، جنبه‌ای متفاوت از داستان ایوب(ع) را برای تقویت پیام هدایتی آن برجسته می‌کند؛ در حالی که تکرار در کتاب ایوب عمدتاً در قالب گفت‌وگوهای چندباره شکل می‌گیرد و به بازنمایی بحران رنج، اختلاف دیدگاه‌ها و محدودیت شناخت انسان می‌انجامد.

۵-۶. شاخص زمان و مکان در داستان حضرت ایوب (ع)

زمان و مکان در روایت، فقط زمینه وقوع حوادث نیستند، بلکه در شکل‌گیری معنا و جهت روایت نیز نقش دارند. مقایسه داستان ایوب(ع) در قرآن کریم و کتاب ایوب نشان می‌دهد که قرآن بیشتر بر رنج، دعا، استجابت و پیام تربیتی داستان تمرکز دارد؛ در حالی که کتاب ایوب، با ارائه جزئیات زمانی و مکانی بیشتر، روایت را گسترش می‌دهد و مسئله رنج و عدالت الهی را دنبال می‌کند.

۵-۶-۱. شاخص زمان در روایت قرآن کریم و عهد عتیق

الف) زمان در قرآن کریم

قرآن کریم در سوره‌های الانبیاء (۸۳-۸۴) و ص (۴۱-۴۴) مدت دقیق ابتلای

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

ایوب(ع)، سن او و سال‌های زندگی‌اش را بیان نمی‌کند. روایت به‌جای دنبال کردن یک دوره زمانی طولانی، بر دو مرحله اصلی تمرکز دارد: رنج و استغاثه ایوب(ع)، و سپس استجابت و رفع رنج. در سوره انبیاء نیز فاصله میان دعا و استجابت بسیار کوتاه و مستقیم بیان می‌شود: «فَاسْتَجَبْنَا لَهُ» (طباطبایی، ۳۱۴/۱۴–۳۱۶).

در منابع تفسیری و روایی، درباره مدت ابتلای ایوب(ع) گزارش‌های متفاوتی، از هفت یا هجده سال تا مدت‌های دیگر، نقل شده است (قمی، ۲۴۰/۲؛ طبرسی، ۷۴۵/۸؛ مکارم شیرازی، ۲۹۶/۱۹). این اختلاف نشان می‌دهد که مدت دقیق ابتلا در متن قرآن بیان نشده و موضوع اصلی روایت نیز تعیین زمان تاریخی رنج نیست. قرآن بیشتر بر صبر، دعا و امید به رحمت الهی تأکید دارد.

ب) زمان در کتاب ایوب

کتاب ایوب در برخورد با زمان، دو شیوه متفاوت دارد. در بخش اصلی کتاب، یعنی باب‌های ۳ تا ۴۱، زمان بیشتر در قالب گفت‌وگوها و مناظرات طولانی جریان دارد و رنج ایوب در طول این گفت‌وگوها دنبال می‌شود .(Newsom, 78–82) در آغاز و پایان کتاب، زمان مشخص‌تر است. در پایان آمده است که ایوب پس از رهایی از رنج، ۱۴۰ سال دیگر زندگی کرد و چهار نسل از فرزندان خود را دید (ایوب ۱۶/۴۲–۱۷). در سنت تلمودی نیز با فرض هفتاد سال برای سن او پیش از ابتلا، مجموع عمر ایوب ۲۱۰ سال دانسته شده است.(Talmud Bavli, Bava Batra 15b; Rashi on Job 42:16)

بنابراین، قرآن زمان تاریخی داستان را در مرکز توجه قرار نمی‌دهد و بر تجربه رنج و استجابت تمرکز می‌کند؛ در حالی که کتاب ایوب در آغاز و پایان، اطلاعات زمانی مشخص‌تری ارائه می‌دهد.

۵-۶-۲. شاخص مکان در روایت قرآن کریم و عهد عتیق

الف) مکان در قرآن کریم

قرآن در داستان ایوب(ع) نام شهر، سرزمین یا مکان مشخصی را ذکر نمی‌کند و تنها او را

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

در شمار پیامبران الهی یاد می‌کند (الانعام، ۸۴–۸۷). مفسران درباره محل زندگی او دیدگاه‌های مختلفی مانند عوص، حوران، بثنیه در دمشق و فلسطین مطرح کرده‌اند (طبرسی، ۹۴/۷). همچنین، برخی روایات از مکان‌هایی مانند «کناسه» و چشمه‌ای برای درمان او سخن گفته‌اند (قمی، ۲۴۱/۲؛ طبری، ۵۴/۱۷)، اما این جزئیات در متن قرآن نیامده‌اند.

در داستان برخی پیامبران، مانند حضرت ابراهیم(ع)، مکان با حوادث و مناسک دینی پیوند دارد؛ اما در داستان ایوب(ع)، چنین نقشی برای مکان دیده نمی‌شود. ازاین‌رو، توجه قرآن بیشتر به پیام توحیدی و تربیتی داستان، یعنی صبر، بندگی و بازگشت به خدا، معطوف است (خامه‌گر، ۲۵۴– ۲۸۶؛ مکارم شیرازی، ۲۹۳/۱۹– ۳۰۰).

ب) مکان در کتاب ایوب

کتاب ایوب از همان آغاز مکان داستان را مشخص می‌کند: «مردی بود در زمین عوص که نام او ایوب بود» (ایوب ۱، ۱). همچنین، خاستگاه سه دوست ایوب، یعنی الیفاز تمانی، بلدد شوحی و صوفر نعماتی، و حمله سبائیان و کلدانیان ذکر می‌شود (ایوب ۱، ۱۵–۱۷؛ ۱۱/۲). این جزئیات، روایت را در یک فضای جغرافیایی مشخص قرار می‌دهد (Newsom, 46–48; Ibn Ezra, on Job 1:1).

در بخش پایانی، افق مکانی روایت گسترده‌تر می‌شود و سخنان خداوند از محدوده سرزمین عوص فراتر می‌رود و پدیده‌هایی از جهان آفرینش، مانند بنیادهای زمین، برف و تگرگ، ستارگان، دریاها و موجوداتی مانند بهیموت و لویاتان را دربرمی‌گیرد (Steinsaltz on Job 38:4). بنابراین، روایت از مکان مشخص زندگی ایوب به تصویری گسترده از جهان آفرینش می‌رسد.

۵–۷. زاویه دید، کانون روایتگری و منطق گفت‌وگوها

زاویه دید، کانون روایتگری و شیوه گفت‌وگوها در قرآن کریم و عهد عتیق، نقش مهمی در چگونگی بازنمایی داستان حضرت ایوب(ع) دارند. مقایسه این عناصر نشان می‌دهد که هر دو متن، رنج و ارتباط انسان با خدا را با شیوه‌ای متفاوت روایت می‌کنند.

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

۵-۷-۱. زاویه دید و کانون روایتگری

الف) قرآن کریم

در قرآن، زاویه دید، وحیانی و فراگیر است و روایت از منظر خداوند، بر ظاهر و باطن ماجرا احاطه دارد. روایت با فرمان «وَاذْكُرْ» آغاز می‌شود (ص، ۴۱) که پیامبر(ص) و مؤمنان را به یادآوری تجربه رنج و پایداری ایوب(ع) فرا می‌خواند. بنابراین، تمرکز روایت بر زندگی تاریخی ایوب نیست، بلکه بر چگونگی بندگی و صبر اوست. تأیید خداوند در تعبیر «إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ» (ص، ۴۴) نیز بر جایگاه معنوی ایوب(ع) تأکید می‌کند (مکارم شیرازی، ۲۹۳/۱۹-۳۰۰).

ب) عهد عتیق

در عهد عتیق، روایت از زاویه دید سوم شخص دانای کل بیان می‌شود. راوی در آغاز داستان، گفت‌وگوی خداوند و شیطان در مجمع آسمانی را برای خواننده آشکار می‌کند؛ در حالی که ایوب و دوستانش از این ماجرا بی‌خبرند (Rashi on Job 1:6–12) این تفاوت در میزان آگاهی، زمینه شکل‌گیری تعلیق و بحران داستان را فراهم می‌کند.

۵-۷-۲. شیوه روایتگری

در قرآن، روایت ایوب(ع) بسیار فشرده است و با حذف جزئیات تاریخی و حوادث فرعی، بر چند رویداد اصلی مانند رنج، استغاثه، رفع رنج و تأکید بر جایگاه معنوی ایوب(ع) تمرکز دارد. این شیوه، مخاطب را مستقیماً به پیام صبر و استجابت الهی هدایت می‌کند (قرائتی، ۱۱۵/۸).

در عهد عتیق، پس از مقدمه کوتاه منثور، بخش اصلی کتاب به صورت شعر و در قالب گفت‌وگوهای طولانی ادامه می‌یابد. بخش عمده روایت به مناظره‌های ایوب با دوستانش اختصاص دارد و مسئله رنج در قالب بحث درباره گناه، عدالت الهی و وضعیت انسان بررسی می‌شود (Henry, on Job 3:1)

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

۵-۷-۳. منطق گفت‌وگوها

در قرآن، گفت‌وگوی اصلی میان ایوب(ع) و خداوند است و بر دعا، فروتنی و ادب بندگی استوار است. ایوب(ع) در دعای خود (الانبیاء: ۸۳)، رنج خویش را بدون مطالبه مستقیم، در برابر رحمت گسترده خداوند بیان می‌کند. همچنین تعبیر «أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ» (ص، ۴۱) در تفاسیر با ادب نبوی و حفظ توحید افعالی مرتبط دانسته شده است. پاسخ خداوند نیز بلافاصله با عبارت «فَاسْتَجَبْنَا لَهُ» (الانبیاء، ۸۴) بیان می‌شود (طباطبایی، ۲۱۰-۲۰۸/۱۷).

در عهد عتیق، گفت‌وگوها بیشتر میان ایوب و دوستانش شکل می‌گیرد و بر اختلاف دیدگاه درباره علت رنج استوار است. ایوب پس از سکوت اولیه، از وضعیت خود شکایت می‌کند و حتی روز تولدش را نفرین می‌کند (ایوب ۳: ۱). او در برابر دیدگاه دوستانش درباره رابطه گناه و مکافات، خواهان داوری میان خود و خداوند می‌شود (ایوب ۱۶: ۲۱) و درباره تدبیر جهان پرسش‌هایی جدی مطرح می‌کند (ایوب ۱۰: ۲). سرانجام، خداوند از میان گردباد سخن می‌گوید و با طرح پرسش‌هایی درباره آفرینش، محدودیت شناخت انسان را برجسته می‌کند(Newsom, 234–240)

۵-۸. شخصیت‌پردازی در روایت حضرت ایوب (ع)

در شخصیت‌پردازی ایوب(ع)، قرآن با تأکید بر عبودیت، ادب در دعا و تنزیه ساحت الهی، او را در جایگاه بنده‌ای کامل و پیامبری شایسته نشان می‌دهد؛ در حالی که عهد عتیق با تمرکز بر رنج و بحران عدالت الهی، ایوب را شخصیتی رنج‌کشیده و پرسشگر و معترض ترسیم می‌کند. ازاین‌رو، تفاوت اصلی دو روایت در ایجاز قرآن، حفظ شأن نبوت و پرهیز از توصیفات منزجرکننده است (شریفانی، ۱۶۹/۲؛ لاریجانی، ۳۷۸).

۵-۸-۱. شخصیت‌پردازی در قرآن کریم: ایوب(ع)، نماد عبودیت و تنزیه

شخصیت‌پردازی قرآنی با ایجاز و خدامحوری، ایوب (ع) را به الگویی از کمال بندگی تبدیل می‌کند:

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

۱. کمال بندگی: ایوب(ع) با اوصاف «صَابِراً»، «نِعْمَ الْعَبْدُ» و «إِنَّهُ أَوَّابٌ» معرفی می‌شود (ص، ۴۴). تعبیر «نِعْمَ الْعَبْدُ» نشان‌دهنده ثبات عبودیت در شرایط نعمت و بلاست؛ چنان‌که ستایش ایوب در ابتلا و سلیمان در مکنت با همین تعبیر، بر استواری شخصیت آنان در مسیر توحید دلالت دارد (طباطبایی، ۲۱۰/۱۷-۲۱۱؛ مکارم شیرازی، ۳۰۲/۱۹؛ قرائتی، ۱۱۳/۸).

۲. حذف شخصیت معترض و تأکید بر انابه: در روایت قرآن، ایوبِ معترض و شکوه‌گر دیده نمی‌شود و تنها ایوبِ مستغیث و منیب حضور دارد. در آیه «أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» (الانبیاء، ۸۳)، او بدون گلایه، فقر خویش و رحمت خداوند را بیان می‌کند.

۳. تنزیه مقام نبوت از اسرائیلیات: در شماری از تفاسیر اسلامی، گزارش‌های مربوط به کرم‌خوردگی بدن و بیماری‌های نفرت‌انگیز ایوب پذیرفته نمی‌شود؛ زیرا چنین اوصافی با شأن پیامبری و غرض بعثت ناسازگار است (مکارم شیرازی، ۳۰۳/۱۹). بنابراین، کناره‌گیری اطرافیان نیز نه به دلیل بیماری موهن، بلکه در برخی تفاسیر به فقر ظاهری، طولانی شدن ابتلا و وسوسه‌های شیطانی نسبت داده شده است.

۴. وفاداری، عدالت و شفقت: در ماجرای سوگند، فرمان «وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِب بِّهِ وَلَا تَحْنَثْ» (ص، ۴۴) ضمن حفظ سوگند، از آسیب به همسر جلوگیری می‌کند و رعایت اخلاق و حقوق خانواده را نشان می‌دهد.

۵-۸-۲. شخصیت‌پردازی در عهد عتیق: ایوب، انسان رنج‌کشیده و معترض

کتاب ایوب شخصیتی پویا و چندبعدی ارائه می‌دهد. در بخش منثور (باب‌های ۱ و ۲)، ایوب صبور و تسلیم است (ایوب ۱: ۲۱)؛ اما در بخش منظوم (باب‌های ۳ تا ۳۱)، به شخصیتی معترض تبدیل می‌شود که مسئله رنج و عدالت الهی را به چالش می‌کشد.

۱. شخصیت‌پردازی دیالوگی: ایوب در گفت‌وگو با سه دوست خود بر بی‌گناهی خویش تأکید و دیدگاه آنان درباره پیوند رنج و گناه را رد می‌کند (ایوب ۳- ۳۱ ؛ Ibn Ezra, on Job 16:2)

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

۲. انسان‌شناسی رنج: نفرین زادروز (ایوب ۳: ۱– ۲۶) و فریادهـای دادخـواهی ایـوب، واکنش انسان به رنجی را نشان می‌دهد که علت و استحقاق آن برای او روشن نیست.

۳. تحول شخصیت: ایوب از صبر اولیه به اعتراض می‌رسد و سرانجام پـس از سـخنان خداوند از گردباد، در برابر عظمت الهی فروتن می‌شود (ایوب ۴۲، ۱–۶). این تحول بیشـتر از درک محدودیت خرد انسان و مهابت الهی ناشی می‌شود تا اقنـاع فلسـفی (Ralbag on Job 38:1; Newsom, 250–255)

در مجموع، عهد عتیق ایوب را انسانی رنج‌کشیده و پرسشگر و معترض در برابر مسـئله عدالت الهی نشان می‌دهد؛ در حالی که قرآن با ایجاز و حفظ شأن پیامبری، او را الگویی از صبر، عبودیت و انابه معرفی می‌کند.

۵-۹. نقش فرد و جمع در روایت رنج ایوب(ع)

در داستان ایوب(ع)، قرآن با حذف شخصیت‌های جمعی، رابطه‌ای مستقیم میان ایـوب(ع) و خداوند ترسیم می‌کند. در دو روایت قرآنی (الانبیاء، ۸۳–۸۴؛ ص، ۴۱–۴۴)، عیـادت‌کننـدگان، دوستان و جامعه پیرامونی حضور ندارند و پیوند بنده بـا خـدا بـدون واسـطه شـکل مـی‌گیـرد (خطیب، ۹۳۳/۹–۹۳۴؛ مغنیه، ۲۹۵/۵). ازاین‌رو، کانون رنج و گشایش در روایت قرآن، رابطـه فرد با خدا و خلوت عبودیت است (سید قطب، ۲۳۹۲/۴؛ مراغی، ۶۱/۱۷).

در مقابل، کتاب ایوب بر حضور گسترده شخصیت‌های جمعـی و گفـت‌وگوهـای آنـان استوار است. سه دوست ایوب، یعنی الیفاز تیمانی، بلدد شوحی و صوفر نعماتی، رنـج او را بر اساس دیدگاه پیوند گناه و کیفر تفسیر می‌کنند و مناظرات را پیش می‌برند (ایوب ۲: ۱۱؛ ۴: ۷– ۸؛ ۲۲: ۴– ۵؛ Clines, 1989, WBC, pp. 42–55; Newsom, 2003, pp. 78–95; Driver & Gray, 1921, ICC, pp. 48–60؛ شروح راشی و رالبگ بر ایوب ۷/۴). سپس الیهو وارد گفت‌وگو می‌شود (ایوب ۳۲: ۱–۶) و در پایان نیز بستگان و آشـنایان ایـوب حضـور می‌یابند (ایوب ۴۲: ۱۱؛ Gordis, 20–38).

بنابراین، قرآن با تمرکز بر رابطه مسـتقیم ایـوب(ع) و خداونـد، رنـج را در چـارچوب

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

بندگی فردی روایت می‌کند؛ در حالی که کتاب ایوب بـا حضـور شخصـیت‌هـای متعـدد و گفت‌وگوهای طولانی، رنج را به موضوعی برای بحث درباره گناه، عدالت الهی و فهم انسان از رنج تبدیل می‌کند.

۵-۱۰. الگوی کنش الهی و نسبت فاعلیت انسان و خداوند در پیشبرد پیرنـگ قصه حضرت ایوب (ع)

در ساختار روایت قرآنی، کنش انسانی و کنش الهی در پیشبرد پیرنـگ در ارتبـاط بـا یکدیگر قرار دارند؛ به‌گونه‌ای که صبر، انابه، دعا و انجام اسباب از سوی ایوب(ع)، در کنار استجابت و گره‌گشایی الهی، مسیر روایت را شکل می‌دهد. در لحظـه گـره‌گشـایی، فرمـان «ارْكُضْ بِرِجْلِكَ» (ص، ۴۲) نمونه‌ای روشن از پیوند کنش انسانی و فعل الهـی اسـت؛ زیـرا رفع ابتلا با فرمان خداوند و در عین حال با کنش ایوب(ع) روایت مـی‌شـود و در پـی آن، بیماری او برطرف شده و نعمت‌های از دست‌رفته به وی بازمی‌گـردد (طبّـاره، ۲۶۶–۲۶۷). همچنین، در پایان داستان، مسئله سوگند ایوب(ع) با فرمان «وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِب بِّهِ وَلَا تَحْنَثْ» (ص، ۴۴) حل می‌شود؛ از این رو، گره‌گشایی روایت قرآن تنها به رفع ابتلا محـدود نیست، بلکه مسئله سوگند نیز در پایان داستان حل‌وفصل می‌شود و این بخش، جلـوه‌ای از گشایش و رحمت الهی در حق ایوب(ع) است (طبّاره، ۲۶۷– ۲۶۸).

در مقابل، در کتاب ایوب، گره‌گشایی از طریق گفت‌وگو و تجلی الهی صورت می‌گیـرد. خداوند از میان گردباد با ایوب سـخن مـی‌گویـد و در فصـل‌هـای ۳۸ تـا ۴۱، بـا طـرح مجموعه‌ای از پرسش‌ها، محدودیت شناخت انسان در برابر نظام آفرینش را آشکار می‌کنـد (ایوب، ۳۸–۴۱). در پایان نیز ایوب موضع خود را نسبت به سخنان پیشین اصلاح می‌کنـد و روایت با توبیخ دوستان، دعای ایوب برای آنان و بازگشـت وضـعیت او پایـان مـی‌یابـد (ایوب، ۴۲، ۷–۱۷). بنابراین، در حالی که روایت قرآن با ایجاز بـر مواجهـه ایـوب(ع) بـا ابتلا، دعا و گره‌گشایی الهی تمرکز دارد، کتاب ایوب با گسترش گفت‌وگوها، مسئله رنـج و

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

نسبت آن با عدالت و حکمت الهی را به محور اصلی فرایند روایی تبدیل می‌کند. از این منظر، تفاوت در نحوه بازنمایی کنش الهی و فاعلیت انسانی، یکی از عناصر شکل‌دهنده به منطق روایی و تفاوت معنایی دو روایت است.

۵-۱۱. نتیجه و فرجام روایت ایوب(ع)

فرجام روایت، علاوه بر پایان دادن به حوادث، پیام نهایی و نگاه متن به رنج و شخصیت اصلی را مشخص می‌کند. مقایسه پایان داستان ایوب(ع) در قرآن (الانبیاء، ۸۳-۸۴؛ ص، ۴۱-۴۴) و کتاب ایوب (ایوب، ۴۲، ۱-۱۷) نشان می‌دهد که هر دو متن از رفع رنج و بازگشت نعمت سخن می‌گویند، اما پایان‌بندی آن‌ها متفاوت است: قرآن بر هدایت، عبودیت و الگوسازی تأکید دارد، در حالی که کتاب ایوب بر پاسخ به بحران رنج و اعاده وضعیت مادی و تاریخی ایوب تمرکز می‌کند.

۵-۱۱-۱. پایان داستان در قرآن کریم: رفع رنج و تثبیت عبودیت

الف) استغاثه و رحمت الهی: ایان رنج با دعای ایوب(ع) آغاز می‌شود: «أَنِّی مَسَّنِیَ الضُّرُّ وَأَنتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِینَ» (الانبیاء، ۸۳) و «أَنِّی مَسَّنِیَ الشَّیْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ» (ص، ۴۱). او به‌جای درخواست مستقیم، حال خود را بیان و رحمت خداوند را یاد می‌کند. این شیوه دعا از نمونه‌های روشن ادب در تضرع دانسته شده است (طبرسی، ۹۴/۷؛ زمخشری، ۱۳۰/۳؛ مکارم شیرازی، ۴۷۸/۱۳). این بیان، رنج را در پیوند با خداوند قرار می‌دهد و زمینه استجابت را فراهم می‌کند (بیضاوی، ۵۸/۴؛ خطیب، ۹۳۴/۹).

ب) رفع بلا و شفا: در سوره انبیاء، استجابت دعا بی‌درنگ بیان می‌شود (الانبیاء، ۸۴) و در سوره ص، فرمان «ارْكُضْ بِرِجْلِكَ...» (ص، ۴۲) راه رفع رنج را نشان می‌دهد. آب چشمه برای شست‌وشو و نوشیدن، به‌عنوان وسیله درمان مطرح شده است (فخر رازی، ۳۹۸/۲۶؛ مشهدی قمی، ۲۴۹/۱۱). روایات تفسیری نیز بر حفظ شأن پیامبری ایوب(ع) و نفی بیماری‌های زننده تأکید دارند (قمی، ۲۴۰/۲).

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

ج) بازگشت خانواده و نعمت‌ها: قرآن از بازگشت خانواده و افزوده شدن نعمت‌ها با تعبیر «وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُم مَّعَهُم» (الانبیاء، ۸۴؛ نیز نک : ص، ۴۳) سخن می‌گوید. درباره «مِثْلَهُم مَّعَهُم» دو دیدگاه مهم مطرح شده است: بازگشت فرزندان از دست‌رفته، یا پیدایش نسلی جدید همراه با افزایش اموال و برکات (ابن‌عاشور، ۹۳/۱۷؛ بحرانی، ۸۳۳/۳). تعبیر «رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا» نیز بازگشت نعمت‌ها را جلوه رحمت الهی معرفی می‌کند.

د) حل مسئله سوگند: در پایان، مسئله سوگند ایوب(ع) درباره همسرش با فرمان «وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا...» (ص، ۴۴) حل می‌شود. ایوب(ع) سوگند به تنبیه همسر خود یاد کرده بود (طباطبایی، ۲۱۰/۱۷) و این راهکار، ضمن حفظ سوگند، از آسیب جسمی به همسر جلوگیری می‌کند (قمی، ۲۴۱/۲؛ مکارم شیرازی، ۲۹۹/۱۹–۳۰۰).

هـ) تثبیت مقام عبودیت: پایان داستان با ستایش الهی از ایوب(ع) به‌عنوان «صابر»، «نِعْمَ الْعَبْدُ» و «أَوَّاب» کامل می‌شود (ص، ۴۴؛ مکارم شیرازی، ۳۰۰/۱۹). همچنین تعبیرهای «ذِكْرَى لِلْعَابِدِينَ» (الانبیاء، ۸۴) و «ذِكْرَى لِأُولِي الْأَلْبَابِ» (ص، ۴۳)، داستان را از یک سرگذشت فردی فراتر برده و آن را الگویی برای اهل عبادت و خردورزی معرفی می‌کند (هاشمی رفسنجانی، ۵۲۳/۵).

۵-۱۱-۲. پایان داستان در کتاب ایوب: تسلیم، اعاده حیثیت و بازگشت زندگی

الف) پذیرش محدودیت شناخت انسان: پس از سخنان خداوند از گردباد (ایوب، ۳۸–۴۱)، ایوب در برابر عظمت الهی فروتن می‌شود و به محدودیت شناخت انسان اعتراف می‌کند (ایوب، ۴۲، ۲–۶). این پایان، بدون ارائه پاسخ فلسفی مستقیم به مسئله رنج، بحران داستان را به نقطه پایانی می‌رساند (Newsom, pp. 234–258)

ب) وساطت و اعاده جایگاه ایوب: خداوند دوستان ایوب را به دلیل سخنان نادرست آنان نکوهش می‌کند و از آنان می‌خواهد با قربانی و دعای ایوب طلب بخشایش کنند (ایوب، ۴۲، ۷–۹). بدین‌ترتیب، ایوب از فرد متهم به شفیع آنان تبدیل می‌شود؛ موضوعی که در

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

سنت تفسیری یهود نیز مورد توجه قرار گرفته است (Talmud, Bava Batra 15a–15b; Malbim and Ralbag on Job 42:8.).

ج) **بازگشت زندگی و نعمت‌ها**: در پایان، دارایی‌های ایوب دو برابر می‌شود، هفت پسر و سه دختر دیگر به او داده می‌شود و ۱۴۰ سال پس از رهایی از رنج زندگی می‌کند (ایوب، ۴۲، ۱۰– ۱۷).

این در حالی است که در قرآن، پایان داستان بر صبر، انابه، رحمت الهی و مقام عبودیت استوار است و ایوب(ع) به‌عنوان الگویی ماندگار برای اهل عبادت معرفی می‌شود. رنج در این روایت به عرصه‌ای برای آشکار شدن صبر و اخلاص تبدیل می‌شود و رفع آن با رحمت و بازگشت نعمت‌ها همراه است (قرضاوی، ۲۰۴/۱).

در مقابل، کتاب ایوب ابتدا بحران رنج و عدالت الهی را با سخنان خداوند به پایان می‌رساند و سپس با اعاده حیثیت، بازگشت دارایی‌ها، فرزندان و سال‌های زندگی، داستان را در سطح تاریخی و مادی نیز خاتمه می‌دهد. بنابراین، پایان قرآن بیشتر بر فرجام معنوی و الگوسازی از ایوب(ع) و کتاب ایوبِ عهد عتیق بر حل بحران رنج و بازگشت زندگی او تمرکز دارد.

٦. نتایج مقاله

از بررسی تطبیقی منطق روایی داستان حضرت ایوب(ع) در قرآن کریم و کتاب ایوبِ عهد عتیق و خوانش‌های تفسیری یهودی، نتایج زیر به دست آمد:

۱. تفاوت اصلی دو روایت، در نحوه معنا دادن به رنج است، نه صرفاً میزان اطلاعات روایی. در قرآن، رنج ایوب(ع) در چارچوب صبر، انابه، عبودیت و رحمت الهی معنا می‌یابد؛ اما در کتاب ایوب، به مسئله‌ای برای پرسش از عدالت الهی، رابطه گناه و کیفر و حدود شناخت انسان تبدیل می‌شود.

۲. ایجاز قرآن در خدمت هدف هدایتی روایت است. حذف جزئیات زمانی و مکانی،

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

ابتلای جسمانی، شخصیت‌های پیرامونی و گفت‌وگوهای طولانی، ایـوب(ع) را بـه الگـویی عام برای صبر و عبودیت تبدیل می‌کند؛ در مقابل، تفصیل کتاب ایوب زمینه طرح چندلایـه رنج، اعتراض و عدالت الهی را فراهم می‌سازد.

۳. تفاوت در شخصیت‌پردازی نیز برجسته است. قـرآن ایـوب(ع) را بـا صـفاتی چـون «صابر»، «نِعْمَ الْعَبْدُ» و «أوّاب» معرفی می‌کند؛ اما کتاب ایـوب شخصـیت او را در جریـان گفت‌وگو، اعتراض و مواجهه با بحران شکل می‌دهد. بنابراین، ایوبِ قرآنـی بیشـتر الگـوی عبودیت و ایوبِ کتاب ایوب شخصیتی درگیر با مسئله رنج و عدالت است.

۴. حضور یا حذف شخصیت‌های جمعی در معنای رنج مؤثر است. قرآن با حـذف دوسـتان و جامعه پیرامونی، رابطه ایوب(ع) و خداوند را برجسته می‌کند؛ اما کتاب ایوب با حضور دوستان، الیهو و دیگر شخصیت‌ها، رنج را به مسئله‌ای اجتماعی و گفت‌وگومحور تبدیل می‌سازد.

۵. فرجام دو روایت نیز جهت‌گیری آنها را تثبیت می‌کند. قرآن با رفع رنج، اعاده نعمت و معرفی ایوب(ع) به‌عنوان «صابر» و «أوّاب»، داستان را بـه الگـویی فراتـر از سرگذشـت شخصی او تبدیل می‌کند؛ در حالی که کتاب ایوب با اعاده حیثیت و بازگشت زندگی مادی او، روایت را در سطح فردی و تاریخی به پایان می‌رساند.

۶. مهم‌ترین دستاورد پژوهش، نشان دادن پیوستگی عناصر روایی بـا پیـام الهیـاتی دو متن است. در قرآن، گزینش حوادث، ایجاز، شخصیت‌پردازی، حذف شخصیت‌های جمعـی و فرجام روایت، همگی در خدمت تبدیل داستان ایوب(ع) به الگویی برای صبر، عبودیت و امید به رحمت الهی‌اند. امـا کتـاب ایـوب تفصـیل رنـج، گسـترش گفـت‌وگوهـا، حضـور شخصیت‌های متعدد، اعتراض ایوب و فرجام مادی او، در جهت طرح مسئله رنج انسـان و نسبت آن با عدالت الهی قرار دارند.

در مجموع، داستان مشترک ایوب(ع)، با وجود اشتراکاتی در رنج، رفع بـلا و بازگشـت نعمت، در دو ساختار روایی متفاوت بیان شده است: قرآن از رنج او الگویی برای عبودیـت می‌سازد، در حالی که کتاب ایوب آن را زمینه‌ای برای تأمل درباره عـدالت الهـی و حـدود شناخت انسان قرار می‌دهد.

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

کتابشناسی

۱. قرآن کریم.
۲. کتاب مقدس، عهد عتیق و عهد جدید، ترجمه قدیم (فاضل‌خان همدانی/ ویلیام گلن) و ترجمه تفسیری معاصر؛ شامل: کتاب ایوب، کتاب پیدایش، کتاب حزقیال نبی، رساله یعقوب رسول، تهران: انتشارات ایلام، ۱۳۸۵ش.
۳. آلوسی، سیدمحمود، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۵ق.
۴. ابن‌عاشور، محمدطاهر، التحریر و التنویر من التفسیر، تونس: الدار التونسیة للنشر؛ بیروت: مؤسسة التاریخ العربی، ۱۹۸۴م/۱۴۲۰ق.
۵. ابن‌عطیه، عبدالحق بن غالب، المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز، تحقیق عبدالسلام عبدالشافی محمد و جمال طلبه، بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۴۲۲ق.
۶. ابن‌کثیر دمشقی، اسماعیل بن عمر، تفسیر القرآن العظیم، تحقیق سامی بن محمد السلامة، ریاض: دار طیبة للنشر و التوزیع، ۱۴۱۹ق.
۷. انوری، حسن، فرهنگ فشرده سخن، تهران: سخن، چاپ پنجم، ۱۳۸۸ش.
۸. بحرانی، سید هاشم بن سلیمان، البرهان فی تفسیر القرآن، قم: مؤسسة البعثة، ۱۴۱۶ق.
۹. بغوی، حسین بن مسعود، معالم التنزیل فی تفسیر القرآن (تفسیر البغوی)، تحقیق عبدالرزاق المهدی، بیروت: دار إحیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ق.
۱۰. ثعالبی، عبدالرحمن بن محمد، الجواهر الحسان فی تفسیر القرآن، تحقیق علی محمد معوض و عادل احمد عبدالموجود، بیروت: دار إحیاء التراث العربی، ۱۴۱۸ق.
۱۱. جعفری، یعقوب (محمدهادی) و جمعی از محققان، تفسیر کوثر، قم/تهران: مؤسسه فرهنگی هجرت، ۱۳۹۸ش.
۱۲. خامه‌گر، محمد، ساختار هندسی سوره‌های قرآن کریم، تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل؛ شرکت مؤلفان و مترجمان ایران، ۱۳۸۵ش.
۱۳. خطیب، عبدالکریم، التفسیر القرآنی للقرآن، دمشق/بیروت/قاهره: دار القلم؛ دار الفکر العربی، ۱۴۲۴ق.
۱۴. حموی، صبحی، معجم الإیمان المسیحی، دار المشرق، ۱۹۹۸م.
۱۵. داد، سیما، فرهنگ اصطلاحات ادبی، تهران: مروارید، ۱۳۹۰ش.
۱۶. رازی، فخرالدین محمد بن عمر، مفاتیح الغیب (التفسیر الکبیر)، بیروت: دار إحیاء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۲۰ق.
۱۷. رضایی اصفهانی، محمدعلی و جمعی از پژوهشگران، تفسیر قرآن مهر، قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۷ش.
۱۸. زمخشری، محمود بن عمر، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل، بیروت: دار الکتاب العربی، چاپ سوم، ۱۴۰۷ق.
۱۹. شریفانی، محمد، تحلیل قصص: رویکردی تحلیلی به قصه‌های قرآن‌کریم، قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی(ص)، ۱۴۰۲ش.
۲۰. صادقی تهرانی، محمد، الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنة، قم: انتشارات فرهنگ اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۶۵ش.
۲۱. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات؛ قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۰ق.
۲۲. طبّاره، عفیف عبدالفتاح، همراه با پیامبران در قرآن، ترجمه حسین خاکساران و عباس جلالی، قم: بوستان کتاب، چاپ چهارم، ۱۳۹۳ش.

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]

۲۳. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تصحیح فضل‌الله یزدی طباطبایی و هاشم رسولی، بیروت: دارالمعرفة؛ مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۰۸ق.
۲۴. طبری، محمد بن جریر، جامع البیان عن تأویل آی القرآن، بیروت: دار المعرفة، ۱۴۱۲ق.
۲۵. فیلی، علی بن حسین، الوجیز فی تفسیر القرآن العزیز، تحقیق مالک محمودی، قم: دار القرآن الکریم، ۱۴۱۳ق.
۲۶. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. تفسیر الصافی، مقدمه و تصحیح حسین اعلمی، تهران: مکتبة الصدر، چاپ دوم، ۱۴۱۵ق.
۲۷. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۸ش.
۲۸. قرضاوی، یوسف، سیمای صابران در قرآن، ترجمه و تحقیق محمدعلی لسانی فشارکی، قم: بوستان کتاب، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۸ش.
۲۹. قطب، سید (ابراهیم حسین شاذلی)، فی ظلال القرآن، بیروت/قاهره: دار الشروق، ۱۴۱۲ق.
۳۰. قمی مشهدی، محمد بن محمدرضا، کنز الدقائق و بحر الغرائب، تحقیق حسین درگاهی، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۸ش.
۳۱. قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، تصحیح سید طیب موسوی جزایری، قم: دار الکتاب، ۱۴۰۴ق.
۳۲. مراغی، احمد بن مصطفی، تفسیر المراغی، بیروت: دار إحیاء التراث العربی؛ دار الفکر، بی‌تا.
۳۳. مکارم شیرازی، ناصر و جمعی از نویسندگان، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۳۷۴ش.
۳۴. مغنیه، محمدجواد، التفسیر الکاشف، قم: دار الکتاب الإسلامی، ۱۴۲۴ق.
۳۵. میرصادقی، جمال، ادبیات داستانی، تهران: سخن، چاپ نهم، ۱۳۹۴ش.
۳۶. مسلم، مصطفی و گروهی از پژوهشگران، التفسیر الموضوعی لسور القرآن الکریم، الشارقة: جامعة الشارقة، ۱۴۲۰ق.
۳۷. هاشمی رفسنجانی، اکبر و جمعی از محققان، فرهنگ قرآن: کلیدواژه تفاسیر، قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۶ش.
۳۸. یزدان‌پرست لاریجانی، محمدحمید، داستان پیامبران در تورات، تلمود، انجیل و قرآن و بازتاب آن در ادبیات فارسی، تهران: مؤسسه انتشارات اطلاعات، ۱۴۰۱ش.

39. Abrams, M. H., & Harpham, G. G. (2015). *A glossary of literary terms* (11th ed.). Cengage Learning.
40. Babylonian Talmud. (n.d.). *Sefaria: A living library of Jewish texts*. https://www.sefaria.org/texts/Talmud/Bavli
41. Calvin, J. (2022). *Sermons on Job*. Banner of Truth.
42. Clines, D. J. A. (1989). Job 1–20 (Word Biblical Commentary, Vol. 17). Word Books.
43. Driver, S. R., & Gray, G. B. (1921). *A critical and exegetical commentary on the Book of Job* (International Critical Commentary). T&T Clark
44. Gordis, R. (1978). *The Book of Job: Commentary, new translation, and special studies*. Jewish Theological Seminary of America.
45. Gregory the Great (Pope Gregory I). (1844). *Morals on the Book of Job (Moralia in Job)* (J. Bliss, Trans.; Vols. 1–3). John Henry Parker; F. and J. Rivington.
46. Henry, M. (2008). *An exposition of the Old and New Testament: Commentary on the Book of Job*. Hendrickson Publishers.
47. Ibn Ezra, A. (n.d.). Commentary on Job. Sefaria Digital Library. https://www.sefaria.org
48. Malbim, M. L. B. Y. M. W. (n.d.). *Malbim on Job and introduction to the Wisdom of Suffering*. Sefaria Digital Library. https://www.sefaria.org
49. Mishnah. (n.d.). *Sotah* (5:5). Sefaria: A living library of Jewish texts. https://www.sefaria.org/texts/Mishnah
50. Neuwirth, A. (2007). *Studien zur Komposition der mekkanischen Suren* (2nd ed.). Walter de Gruyter.
51. Neuwirth, A. (2002). Form and structure of the Qurʾān. In J. D. McAuliffe (Ed.), *Encyclopaedia of the Qurʾān* (Vol. 2, pp. 245–266). Brill.
52. Newsom, C. A. (2003). *The Book of Job: A contest of moral imaginations*. Oxford University Press.
53. Ralbag (Levi ben Gershon/Gersonides). (n.d.). *Commentary on Job*. Sefaria Digital Library. https://www.sefaria.org
54. Rashi (Shlomo Yitzchaki). (n.d.). Commentary on Job. Sefaria Digital Library. https://www.sefaria.org
55. Steinsaltz, A. E.-I. (n.d.). Steinsaltz on Job. Sefaria Digital Library. https://www.sefaria.org
56. Tanakh (Hebrew Bible). (n.d.). *Sefaria: A living library of Jewish texts*. https://www.sefaria.org/texts/Tanakh

[Downloaded from pdmag.ir on 2026-11-26]